

Спеціалізованій вченій раді К 20.051.14
у навчально-науковому юридичному інституті
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 44-а в ауд. 305.

ВІДГУК
офіційного опонента Васильєвої Вікторії Валентинівни
на дисертацію Соколовської Юлії Василівни
на тему «Учасники підприємницьких товариств як суб'єкти
цивільно-правової відповідальності у корпоративних відносинах», подану
на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за
спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне
право; міжнародне приватне право

Актуальність теми дослідження. Одним із ключових факторів, який помітно позначається на розбудові ринкової економіки нашої держави є стан правового регулювання корпоративних відносин, функціональним завданням якого є формування ефективного правового середовища для здійснення учасниками цих відносин суб'єктивних корпоративних прав та виконання ними корпоративних обов'язків.

З огляду на новітність корпоративних відносин в українському суспільстві, вкрай важливо, щоб правовий базис цих відносин, окрім регулятивного навантаження, включав досконалий арсенал правових гарантій здійснення та охорони корпоративних прав, одним із яких є цивільно-правова відповідальність.

Сьогодні тематика цивільно-правової відповідальності учасників корпоративних відносин є малодосліджуваною у юридичній літературі, незважаючи на значимість науково-теоретичних розробок у цій сфері для правотворчої і правозастосовної діяльності. У більшості випадків деякі питання підстав та умов цивільно-правової відповідальності учасників підприємницьких товариств з'ясовувалися у контексті дослідження механізму здійснення окремих корпоративних прав.

Сьогодні наріла потреба у здійсненні комплексного наукового дослідження цього правового інституту з метою його удосконалення та приведення у відповідність до сьогоденних вимог розвитку корпоративних відносин в Україні.

Крім того, дослідження цивільно-правової відповідальності учасників підприємницьких товариств є надзвичайно важливим в контексті гармонізації законодавства у сфері регулювання корпоративних відносин. Подальше удосконалення механізму правового регулювання зазначених відносин сприятиме усуненню прогалин та колізій правових норм, а також пошуку ефективних методів визначення пріоритетності їх застосування.

Враховуючи наведене, можна стверджувати, що дисертація Ю.В. Соколовської стосовно дослідження підстав та умов цивільно-правової відповідальності учасників підприємницьких товариств характеризується актуальністю, а результати цього дослідження можуть бути цінними як для юридичної науки, так і для нормотворчої та практичної діяльності.

Дисертацію виконано на кафедрі цивільного права навчально-наукового юридичного інституту державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» в межах науково-дослідної роботи на тему «Правові проблеми здійснення майнових та особистих немайнових прав в умовах ринкової економіки» (номер державної реєстрації 0110U001557). Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» 29 березня 2011 року (протокол №3).

Як впливає зі змісту дисертації та автореферату, здобувачці вдалося сформулювати дійсно цілісну концепцію цивільно-правової відповідальності учасників підприємницьких товариств у корпоративних відносинах, завдяки тому, що у роботі з'ясовано теоретико-правові підходи до поняття «цивільно-правова відповідальність», розкрито принципи та функції цивільно-правової відповідальності, окреслено підстави та умови, форми та види цивільно-правової відповідальності та визначено можливість їх настання для учасників підприємницьких товариств, розмежовано відповідальність засновників та учасників за зобов'язаннями підприємницьких товариств, розкрито особливості відповідальності, яку несуть учасники різних організаційно-правових форм підприємницьких товариств.

Новизна наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації полягає в тому, що дисертаційна робота є першим комплексним дослідженням підстав та умов цивільно-правової відповідальності учасників підприємницьких товариств у корпоративних відносинах. У дисертації обґрунтовано концептуальні підходи до з'ясування сутності цивільно-правової відповідальності, уточнено її принципи та функції, окреслено шляхи трансформації загальних підходів до визначення підстав, умов та видів цивільно-правової відповідальності у сферу відповідальності учасників підприємницьких товариств та визначено особливості їх настання для учасників окремих видів організаційно-правових форм підприємницьких товариств, на підставі чого сформульовано нові або такі, що містять елементи новизни, положення, які виносяться на захист.

З приводу багатьох проблем авторка висловлює свою позицію. Так, вперше запропоновано розмежовувати відповідальність учасників підприємницьких товариств у зобов'язальних відносинах та відповідальність учасників у корпоративних відносинах залежно від виду відносин, за колом суб'єктів, перед якими учасник підприємницького товариства несе відповідальність, та від характеру правопорушення (зобов'язального чи корпоративного).

У дисертації наводяться аргументи й на удосконалення певних наукових суджень, теорій, положень. Так, авторкою удосконалено положення про те, що до учасників підприємницьких товариств можуть застосовуватися універсальні (відшкодування збитків, відшкодування немайнової шкоди, сплата неустойки, втрата завдатку, виплата компенсації) та спеціальні (позбавлення майнових прав) форми відповідальності, визначені законом, договором або внутрікорпоративними локальними актами.

До такої категорії новизни відноситься визначений авторкою перелік випадків, коли учасники повних і повні учасники командитних товариств несуть відповідальність. Зокрема йдеться про майнову відповідальність, що обумовлена здійсненням ними господарської діяльності; відповідальність після їх вибуття зі складу товариства; відповідальність нових учасників, у випадку набуття ними корпоративних прав на підставі цивільно-правових договорів (правочинів) та в порядку спадкування.

У положеннях новизни, які набули подальшого розвитку дисертанткою зроблено застереження, що в зобов'язальних відносинах за участю

акціонерних товариств (договірних чи деліктних) право вимоги до акціонера може належати як товариству, так і його кредиторам, а його реалізація у кожному конкретному випадку має вирішуватися з урахуванням норм закону, статуту та / або договору.

Авторкою також додатково обґрунтовано положення про те, що незалежно від майнового становища командитного товариства вкладники відповідають за зобов'язаннями товариства перед його кредиторами усім своїм майном, якщо вкладник діяв від імені товариства без повноважень.

Основні положення та зміст наукового дослідження. У першому розділі дисертаційного дослідження **«Загальна характеристика цивільно-правової відповідальності учасників підприємницьких товариств»**, з'ясовуючи наукові підходи до розуміння сутності цивільно-правової відповідальності як правового явища, зроблено узагальнюючий висновок про те, що цивільно-правова відповідальність є окремим видом юридичної відповідальності, основним функціональним призначенням якої є відновлення майнової сфери потерпілої сторони і покладенням на правопорушника невігідних майнових наслідків.

Схвальним є окреслення кола суб'єктів відповідальності у корпоративних відносинах, де авторкою визначено такими учасників (засновників) товариства, саме товариство як юридичну особу, а також органи управління.

Цікавою для сприйняття є концепція суб'єктивного ризику, відповідно до якої з моменту безпосереднього здійснення підприємницької діяльності для суб'єкта ризик перетворюється на усвідомлене ставлення особи до своєї поведінки та її наслідків, що виражається у свідомому допущенні негативних наслідків, які з певною ймовірністю можливо передбачити, але яким неможливо конкретно запобігти. Правова категорія «ризик» є однією із умов цивільно-правової відповідальності у разі вчинення цивільного правопорушення у сфері підприємницької діяльності.

Важливими для науки цивільного права та правозастосовної практики є висновки, що зроблені у другому розділі дисертації **«Цивільно-правова відповідальність учасників підприємницьких товариств у зобов'язальних відносинах»**, де основна увага дослідниці звернена на виокремлення особливостей відповідальності учасників підприємницьких товариств за

невиконання зобов'язань, що виникають у процесі створення товариства та в процесі його діяльності.

Так, заслуговує на схвалення висновок, що засновники акціонерного товариства несуть відповідальність за зобов'язаннями, пов'язаними зі створенням товариства, перед кредиторами товариства, іншими засновниками товариства та перед самим акціонерним товариством на підставі закону або договору.

На основі глибокого теоретичного осмислення змісту положень законодавства, яким регулюється діяльність акціонерних товариств, авторка зуміла виокремити особливості настання відповідальності для засновників акціонерного товариства, відобразивши їх у третьому висновку до цього розділу дисертаційного дослідження (с. 184).

Заслуговує на схвалення запропонована у роботі потреба переглянути принцип «обмеженої відповідальності» акціонерів, які фактично одноосібно чи разом із афілійованими особами мають право здійснювати управління і контроль за діяльністю акціонерного товариства. Кваліфікуючими критеріями, за якими можливо розширити межі обмеженої відповідальності акціонера (одноосібного чи контролюючого), мають бути вирішальний вплив на прийняття управлінських рішень, в тому числі надання обов'язкових вказівок на вчинення правочинів (значних та/або із заінтересованістю), контроль за діяльністю товариства, що проявляється у володінні контрольним пакетом акцій товариства і забезпечує істотну участь у товаристві одноосібно чи спільно з іншими особами, а також зловживання своїми корпоративними правами.

Обґрунтованим і доцільним вбачається висновок про необхідність доповнити Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» положенням про субсидіарну відповідальність учасників товариства за його зобов'язаннями у випадку банкрутства товариства з вини учасників, які уповноважені надавати обов'язкові для товариства вказівки чи мають можливість іншим чином впливати на його діяльність.

Такою, що має теоретичне значення, видається авторська диференціація відповідальності учасників (засновників) товариства з обмеженою відповідальністю на три види: 1) солідарна відповідальність засновників за зобов'язаннями, що виникли до державної реєстрації товариства; 2) солідарна відповідальність учасників за зобов'язаннями товариства у межах вартості

невнесеної частини вкладу кожного з учасників; 3) субсидіарна відповідальність учасників у разі доведення до банкрутства товариства з їх вини.

Слушною також є пропозиція закріпити у законодавстві, яке регулює діяльність командитних товариств, положення про відповідальність вкладників, які не повністю внесли свій вклад до складеного капіталу товариства, за зобов'язаннями командитного товариства перед кредиторами. Особливістю їх відповідальності є те, що на відміну від повних товаришів, вкладники можуть нести відповідальність усім своїм майном перед третіми особами незалежно від майнового становища товариства.

Науковий інтерес складають висновки до третього розділу наукового дослідження **«Відповідальність учасників підприємницьких товариств в корпоративних відносинах»** про відповідальність учасників підприємницьких товариств, яка виникає внаслідок порушення ними обов'язків, як учасників корпоративних відносин.

Зокрема, у роботі встановлено, що відповідальність учасників підприємницьких товариств в корпоративних відносинах – це встановлені законом, договором та установчими документами товариства санкції, що застосовуються у разі зловживання корпоративними правами або невиконання (неналежного виконання) корпоративних обов'язків, які полягають у особистих позбавленнях майнового характеру, а саме виключення учасника з товариства та примусовий продаж акцій (частки), що застосовуються як у юрисдикційному, так і в добровільному порядку.

Значна увага дисертантки приділена з'ясуванню умов та підстав виключення учасника із товариства, санкції, що застосовується у разі невиконання корпоративних обов'язків та зловживання корпоративними правами. У цьому контексті заслуговує на підтримку висновок, що виключення учасника з підприємницького товариства варто залишити на розсуд зборів учасників за одностайним рішенням на підставах, визначених законом та установчими документами. Водночас запропоновано на законодавчому рівні визначити право на звернення до суду з вимогою про виключення учасника з товариства, якщо такий порядок передбачено установчими документами товариства.

Водночас, необхідно зауважити, що висновки, зроблені Ю. В. Соколовською, вказують на досягнення поставлених мети та задач наукового

дослідження. При цьому, мета дисертаційної роботи сформована відповідно до актуальності теми та вказує на її сучасний рівень, органічно узгоджується з визначеним предметом дисертації. Повнота змісту дослідження знаходить своє відображення і в тому, що тут наводиться особливо детальний фактичний матеріал, що включає докладні обґрунтування, гіпотези, історичні екскурси, а результати наукового пошуку описуються в цілісній з точки зору наукового пізнання формі.

Автореферат ілюструє структуру дисертації, яка характеризується внутрішньою логікою розвитку дослідження. Така структура максимально відображає значимість і наукову ємність кожного розділу, кожної частини тексту, акцентує увагу на найбільш важливих в науковому сенсі аспектах проведеного дослідження, а також дає можливість переконатися в логічній узгодженості і послідовності основної дослідницької думки. Текст дослідження відповідає критеріям цілісності, системності та зв'язності, а також критерію розумної та виправданої пропорційності його частин.

Обґрунтованість, достовірність наукових положень, висновків та пропозицій, сформульованих у даному дисертаційному дослідженні, забезпечені використанням широкого методологічного інструментарію та значним обсягом джерельної бази. Так, автором опрацьовані та проаналізовані праці не лише вітчизняних, але й зарубіжних науковців, у яких відображені різні аспекти проблематики теми, а також значний обсяг національного та зарубіжного законодавства, матеріалів судової практики по темі дисертації (всього 255 джерела). Використання такої кількості джерел, значний відсоток серед яких займають спеціальні джерела вітчизняних та зарубіжних авторів, дозволило достатньо ґрунтовно та комплексно розкрити тему роботи і свідчить про належний підхід Соколовської Ю. В. до підготовки дисертаційного дослідження.

Основні положення дисертації викладені у дев'яти наукових працях, зокрема у п'ятих наукових статтях, опублікованих у виданнях, що входять до переліку наукових фахових видань України із юридичних наук, в одній статті у науковому періодичному фаховому виданні іншої держави та в трьох тезах доповідей на наукових конференціях.

Теоретичне та практичне значення результатів дослідження. Розроблені дисертанткою наукові положення, що містять наукову новизну, є важливими для науки цивільного права і можуть бути використані в

науково-дослідній сфері для подальших досліджень проблем цивільно-правової відповідальності. Сформульовані в дисертації пропозиції з удосконалення чинного законодавства можуть знайти втілення в розробці нових і вдосконаленні чинних нормативних актів у сфері регулювання корпоративних відносин. Практичні висновки та рекомендації сприятимуть удосконаленню правозастосовної практики в напрямі забезпечення єдності застосування норм права щодо підстав та умов цивільно-правової відповідальності. Матеріали роботи може бути використано в навчальному процесі для підготовки навчально-методичного забезпечення (підручників, навчальних посібників тощо) і викладання відповідних тем у розрізі навчальних курсів цивільного та корпоративного права.

Втім, позитивно оцінюючи актуальність, належний науковий рівень проведеного дисертантом дослідження, наукову новизну, достовірність і обґрунтованість, високий теоретичний рівень і практичну значимість результатів дослідження, слід *висловити певні сумніви, думки, пропозиції, зауваження щодо окремих положень роботи.*

1. Критично оцінюючи положення новизни про те, що елементом цивільного правопорушення є вина та/або ризик як суб'єктивні умови, видається доречним дисертантці вирішити питання про відображення даної термінології у законодавстві України. Так, на необхідність наявності вини в складі правопорушення прямо вказується нормами цивільного законодавства, однак при цьому залишається питання, яким чином в законодавчих нормах відображається чи має відображатися ризик як достатня умова для відповідальності за правопорушення?

2. На с.197 дисертації та с.13 автореферату дисертантка долучилась до позиції, що термін «корпоративна відповідальність» є спірним, а більш прийнятним є вживання терміна «відповідальність у сфері порушення корпоративних прав та обов'язків» чи «відповідальність за правопорушення у сфері корпоративних відносин».

Видається дещо дивним поняття “відповідальність в сфері порушення корпоративних прав та обов'язків”, оскільки не зовсім зрозуміла відокремленість сфери саме порушення корпоративних прав та обов'язків.

3. На с. 198 дисертації та в п.16 Висновків автореферату дисертантка робить висновок, що “відповідальність учасників в корпоративних відносинах

– це встановлені законом, договором та установчими документами товариства санкції, що застосовуються у разі зловживання корпоративними правами або невиконання (неналежного виконання) корпоративних обов'язків, які полягають у особистих позбавленнях майнового характеру, а саме виключення учасника з товариства та примусовий продаж акцій (частки), що застосовуються як у юрисдикційному, так і в добровільному порядку з метою відновлення або компенсації порушеного суб'єктивного корпоративного права”. З цього приводу слід зауважити, що виключення та примусовий продаж – не єдині наслідки майнового характеру для учасників при настанні цивільної відповідальності в корпоративних відносинах. Так, наприклад, корпоративним договором може бути передбачено накладення штрафу за невиконання умов договору або інші обтяження майнового характеру для боржника. Таким чином, коло заходів цивільно-правової відповідальності в корпоративних відносинах, значно ширше, ніж перелічені дисертанткою у даному визначенні. З іншого боку, виникає питання, чи відносить дисертантка відносини, що виникають з корпоративного договору до корпоративних?

4. Дисертанткою запропоновано зміни до Закону України “Про акціонерні товариства”, серед яких міститься таке положення: “Акціонер, який самостійно або спільно з іншими особами, володіє 50 і більше % простих акцій і здійснює вирішальний вплив управління та контроль за діяльністю акціонерного товариства, дії або бездіяльність якого призвели до завдання товариству шкоди з його вини, несе відповідальність своїм майном за правочинами, вчиненими товариством у результаті такого впливу.”

Характеризуючи в цілому позитивно запропоновану зміну, варто зауважити, що за даних умов відповідальність для акціонера, що володіє контрольним пакетом акцій, повинна наставати лише за умови, якщо він знав або мав та/або міг передбачити, що його дії завдадуть шкоду товариству. В даному положенні, словосполучення “з його вини” розуміється швидше як наявність причинно-наслідкового зв'язку між діянням та завданою шкодою, а не як форма психічного ставлення особи до скоєного.

5. На мою думку, уточнень потребує запропоноване як зміна до Закону України “Про акціонерні товариства” положення : “У разі банкрутства акціонерного товариства з вини його акціонерів, які мають право давати обов'язкові для товариства вказівки чи мають можливість іншим чином визначати його дії, у разі недостатності майна товариства на акціонерів може бути покладена субсидіарна відповідальність за його зобов'язаннями». У

даному положенні необхідно уточнити, що відповідальність покладається на винних акціонерів, а не на всіх акціонерів товариства. Окрім того, словосполучення “може бути покладена” варто замінити на слово “покладається”, оскільки у випадках, коли мова йде про настання відповідальності за правопорушення не слід вживати диспозитивні формулювання, адже при тлумаченні норм є велика ймовірність того, що вони можуть бути витлумачені в такий спосіб, щоб уникнути відповідальності.

Втім, висловлені зауваження носять дискусійний характер, а деякі - лиш рекомендаційний, тому не знижують високої цінності роботи дисертантки та не впливають на загальну позитивну оцінку роботи в цілому.

Загальний висновок по дисертації. Дисертація, представлена Соколовською Юлією Василівною, є самостійним завершеним науковим дослідженням, в якому отримані нові, самостійні, науково обґрунтовані результати, спрямовані на вирішення конкретної для науки цивільного права задачі, а саме визначення підстав, умов та видів цивільно-правової відповідальності учасників підприємницьких товариств у корпоративних відносинах.

Викладені в дисертації рекомендації та конкретні пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства України є теоретично обґрунтованими та аргументованими.

Основні положення дисертації, що виносяться на захист, належним чином були відображені у наукових статтях, що були підготовлені та опубліковані авторкою дисертації, кількість і якість яких відповідає вимогам щодо публікації основних положень дисертацій на здобуття наукових ступенів у професійних виданнях.

Зміст автореферату повною мірою відображає структуру, хід дослідження, основні положення і висновки, підготовленої авторкою дисертації. Автореферат не містить положень, які не увійшли до основного змісту дисертації.

Автором опрацьовано значну кількість вітчизняної та іноземної фахової літератури з теми дисертації. Існуючі в юридичній літературі теоретичні положення, що стосуються теми дисертації, були дисертанткою належним чином критично проаналізовані та на цій основі зроблені важливі науково-теоретичні висновки.

Враховуючи наведене, можна стверджувати про достатній рівень науковості та обґрунтованості висловлених авторкою у дисертації наукових

суджень, положень, висновків і рекомендацій. З огляду на викладене, дисертаційна робота Соколовської Юлії Василівни є завершеною науковою працею, а висновкам, зробленим у дисертації, властиві необхідні ознаки новизни.

Підсумовуючи вищезазначене, стверджую, що дисертація Соколовської Юлії Василівни на тему «Учасники підприємницьких товариств як суб'єкти цивільно-правової відповідальності у корпоративних», що подана на здобуття її авторкою наукового ступеня кандидата юридичних наук, відповідає вимогам Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, а сама дисертантка Соколовська Юлія Василівна заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Кандидат юридичних наук,
науковий співробітник
Лабораторії проблем корпоративного права
Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва
імені акад. Ф. Г. Бурчака, НАПрН України
В. В. Васильєва

Підпис *Васильєва* *В. В.*
Зав. лабораторією приватного права
& Інституту проблем приватного права (В. В. Васильєва)